

اخبار عارف قزوینی در مطبوعات (از دوره قاجار تا عصر حاضر)

به کوشش:
مهدی نورمحمدی

مهدی نورمحمدی

اخبار عارف قزوینی در مطبوعات
(از دوره قاجار تا عصر حاضر)

صفحه آرایبی: سیده سودابه احمدی

چاپ اول: ۱۳۹۹

شمارگان: ۴۴۰ نسخه

لیتوگرافی صدف - چاپ آزاد

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۲۴۶-۱۹۴-۲

تهران - خیابان انقلاب - خیابان ۱۲ فروردین -

خیابان شهدای ژاندارمری - بن بست گرانفر - پلاک ۴

تلفن: ۶۶۴۱۲۳۵۸

---

www.elmpub.com

info@elmpub.com

[@nashreelm](https://www.instagram.com/nashreelm)

فهرست مطالب

مقدمه ۱۵

اشعار و تصنیف‌های عارف

۱. انتشار تصنیف حجاز معروف به «اتحاد اسلام» در نوبهار ۲۹
۲. انتشار اشعار اولین کنسرت عارف در گراند هتل در نوبهار ۳۲
۳. انتشار غزل «شانه بر زلف پریشان» در روزنامه گل زرد ۳۶
۴. انتشار غزل «سلطنت حُسن» در مجله ارمغان ۳۶
۵. شعر عارف به مناسبت شصتمین سال تولد ادوارد براون در ارمغان ۳۷
۶. انتشار شعر عارف در سوگ کلنل پسیان در روزنامه طوفان ۴۰
۷. انتشار شعر عارف در سوگ کلنل پسیان در شفق سرخ ۴۱
۸. انتشار شعر «طره زلف پریشان» در شفق سرخ ۴۲
۹. انتشار غزل «بند ناصح» به یاد ثقة‌الاسلام در شفق سرخ ۴۴
۱۰. انتشار تصنیف «کابینه سیاه» در روزنامه بهارستان نوبخت ۴۶
۱۱. تصحیح غلط‌های چاپی تصنیف کابینه سیاه در بهارستان نوبخت ۵۲
۱۲. انتشار دو غزل و یک تصنیف عارف در بهارستان نوبخت ۵۳
۱۳. انتشار دو غزل مربوط به کنسرت عارف برای کارگران در کوشش ۵۷
۱۴. انتشار دو بیت از غزل عارف در روزنامه ناهید ۵۹
۱۵. انتشار گزیده‌ای از قصیده علی جان در روزنامه ناهید ۶۰
۱۶. انتشار تصنیف «چه شورها» و «آذربایجان» در مجله ایرانشهر ۶۲
۱۷. انتشار غزل «بیچارگی» در روزنامه شفق سرخ ۶۴
۱۸. انتشار اشعار کنسرت جمهوری در روزنامه ستاره ایران ۶۶
۱۹. انتشار مثنوی «اصفهان در عصر صفوی» در روزنامه ناهید ۷۰
۲۰. انتشار اشعار کنسرت آذربایجان در مجله ایرانشهر ۷۵

۲۱. انتشار قسمت دوم اشعار کنسرت آذربایجان در مجلهٔ ایرانشهر ۷۸
۲۲. انتشار غزل «ستارهٔ صبح وصال» در روزنامهٔ ستارهٔ صبح ۸۲
۲۳. انتشار گزیده‌ای از قصیدهٔ «سلیمان نظیف» در روزنامهٔ ناهید ۸۲
۲۴. انتشار غزل «شرح دل پر ملال» در روزنامهٔ ناهید ۸۶
۲۵. انتشار غزل «بادهٔ گلگون» در روزنامهٔ ناهید ۸۷
۲۶. انتشار غزل در ستایش تقی‌زاده در روزنامهٔ گلگون ۸۸
۲۷. انتشار غزل در استقبال از غزل شهریار در روزنامهٔ ناهید ۹۱
۲۸. انتشار غزلی دیگر از عارف در استقبال غزل شهریار ۹۴
۲۹. انتشار غزل «خوشا شیراز» در مجلهٔ دختران ایران ۹۵
۳۰. انتشار غزل «به کوی عشق» در روزنامهٔ نسیم صبا ۹۶
۳۱. انتشار مثنوی «تیمورتاش نامه» در روزنامهٔ ناهید ۹۸
۳۲. انتشار غزل «به عهد چشم تو» در روزنامهٔ نسیم صبا ۱۰۳

نوشته‌های عارف

۳۳. نوشتهٔ عارف در نوبهار بعد از اجرای اولین کنسرت در گراند هتل ۱۲۱
۳۴. نوشتهٔ عارف در شفق سرخ دربارهٔ همکاری نوازندگان جوان ۱۲۳
۳۵. نوشتهٔ عارف در طوفان دربارهٔ همکاری نوازندگان جوان ۱۲۴
۳۶. مقالهٔ عارف در روزنامهٔ ستارهٔ صبح در انتقاد از علینقی وزیری ۱۲۶
۳۷. مقالهٔ عارف در روزنامهٔ گلگون دربارهٔ لزوم توجه به مقبرهٔ استرمردخای ۱۳۳
۳۸. یادداشت عبدالحسین دربارهٔ چاپ نوشته‌های عارف در هفته نامهٔ سپنتا ۱۴۰
۳۹. چاپ دستنوشته‌های عارف در هفته‌نامهٔ سپنتا (قسمت اول) ۱۴۳
۴۰. چاپ دستنوشته‌های عارف در هفته‌نامهٔ سپنتا (قسمت دوم) ۱۴۵
۴۱. چاپ دستنوشته‌های عارف در هفته‌نامهٔ سپنتا (قسمت سوم) ۱۴۶
۴۲. چاپ دستنوشته‌های عارف در هفته نامهٔ سپنتا (قسمت چهارم) ۱۴۸
۴۳. چاپ دستنوشته‌های عارف در هفته نامهٔ سپنتا (قسمت پنجم) ۱۴۹

اعلان و اخبار کنسرت‌های عارف

۴۴. اعلان انجمن اخوت دربارهٔ برگزاری مجلس به نفع آسیب‌دیدگان حریق بازار ۱۵۵
۴۵. اعلان برگزاری گاردن پارتی در پارک ظل‌السلطان به نفع شرکت پرورش ۱۵۷
۴۶. اعلان برگزاری گاردن پارتی در پارک ظل‌السلطان به نفع شرکت پرورش ۱۵۹
۴۷. اعلان برگزاری کنسرت عارف در گراند هتل در روزنامهٔ شورا ۱۶۰
۴۸. اعلان برگزاری کنسرت عارف در گراند هتل در روزنامهٔ نوبهار ۱۶۱

۴۹. اعلان برگزاری کنسرت عارف در گراند هتل در روزنامهٔ رعد ۱۶۲
۵۰. اعلان مجدد کنسرت عارف در گراند هتل در روزنامهٔ نوبهار ۱۶۳
۵۱. گزارشی از کنسرت موفق عارف در گراند هتل در روزنامهٔ نوبهار ۱۶۳
۵۲. اعلان اولین کنسرت عارف پس از بازگشت از مهاجرت در روزنامهٔ رعد ۱۶۴
۵۳. اعلان دومین کنسرت عارف پس از بازگشت از مهاجرت در روزنامهٔ رعد ۱۶۴
۵۴. یادداشت اسماعیل یکانی دربارهٔ کنسرت عارف در روزنامهٔ ایران ۱۶۵
۵۵. اعلان کنسرت عارف در روزنامهٔ طوفان ۱۷۰
۵۶. اعلان کنسرت عارف در روزنامهٔ اقدام ۱۷۰
۵۷. دومین اعلان دربارهٔ کنسرت عارف در روزنامهٔ طوفان ۱۷۱
۵۸. اعلان کنسرت عارف در روزنامهٔ اتحاد ۱۷۱
۵۹. سومین اعلان در روزنامهٔ طوفان دربارهٔ کنسرت عارف ۱۷۱
۶۰. اعلان کنسرت عارف در روزنامهٔ شفق سرخ ۱۷۲
۶۱. دومین اعلان روزنامهٔ شفق سرخ دربارهٔ کنسرت عارف ۱۷۲
۶۲. اعلان کنسرت عارف در روزنامهٔ حقیقت ۱۷۳
۶۳. گزارش روزنامهٔ اقدام دربارهٔ کنسرت عارف ۱۷۴
۶۴. اعلان کنسرت عارف در روزنامهٔ شفق سرخ ۱۷۸
۶۵. اعلان کنسرت عارف در روزنامهٔ بهارستان ۱۷۸
۶۶. اعلان کنسرت عارف در روزنامهٔ عصر تمدن ۱۷۹
۶۷. اعلان کنسرت عارف در روزنامهٔ کوشش ۱۷۹
۶۸. اعلان کنسرت عارف در روزنامهٔ بهارستان ۱۸۰
۶۹. اعلان کنسرت عارف در روزنامهٔ شفق سرخ ۱۸۰
۷۰. گزارش روزنامهٔ کوشش دربارهٔ کنسرت عارف ۱۸۱
۷۱. اعلان کنسرت عارف برای کارگران در روزنامهٔ کوشش ۱۸۵
۷۲. اعلان کنسرت عارف در روزنامهٔ بهارستان نویخت ۱۸۵
۷۳. اعلان کنسرت جمهوری در روزنامهٔ شفق سرخ ۱۸۶
۷۴. اعلان کنسرت جمهوری در روزنامهٔ ستارهٔ ایران ۱۸۶
۷۵. اعلان کنسرت جمهوری در روزنامهٔ ایران ۱۸۷
۷۶. اعلان کنسرت جمهوری در روزنامهٔ ستارهٔ ایران ۱۸۷
۷۷. اعلان کنسرت جمهوری در روزنامهٔ شفق سرخ ۱۸۸
۷۸. اعلان کنسرت جمهوری در روزنامهٔ کوشش ۱۸۹
۷۹. اعلان کنسرت جمهوری در روزنامهٔ قانون ۱۸۹
۸۰. اعلان کنسرت جمهوری در روزنامهٔ ناهید ۱۹۰

۸۱. اعلان کنسرت جمهوری در روزنامه ایران آزاد ۱۹۱
۸۲. اعلان کنسرت جمهوری در روزنامه شفق سرخ ۱۹۱
۸۳. اعلان کنسرت جمهوری در روزنامه ستاره ایران ۱۹۲
۸۴. گزارش کوتاهی از کنسرت جمهوری در روزنامه ستاره ایران ۱۹۲
۸۵. گزارشی از کنسرت جمهوری در روزنامه ناهید ۱۹۲

اعلان و اخبار دیوان عارف

۸۶. اعلان انتشار دیوان عارف در مجله صنایع آلمان و شرق ۲۱۱
۸۷. اعلان انتشار دیوان عارف در مجله صنایع آلمان و شرق ۲۱۲
۸۸. انتشار چهار صفحه از زندگی عارف در صنایع آلمان و شرق ۲۱۳
۸۹. اعلان فروش دیوان عارف در مجله صنایع آلمان و شرق ۲۱۴
۹۰. انتشار هشت صفحه از زندگی عارف در صنایع آلمان و شرق ۲۱۴
۹۱. معرفی دیوان عارف در مجله ایرانشهر ۲۱۵
۹۲. معرفی دیوان عارف در روزنامه چهره‌نما ۲۲۰
۹۳. اعلان ورود دیوان عارف به ایران و فروش آن در مغازه نظیفی ۲۲۲
۹۴. اعلان فروش دیوان عارف در مغازه نظیفی ۲۲۲
۹۵. اعلان فروش دیوان عارف در مغازه نظیفی ۲۲۲
۹۶. اعلان فروش دیوان عارف در مغازه نظیفی ۲۲۳
۹۷. معرفی مراکز فروش دیوان عارف در روزنامه شفق سرخ ۲۲۳
۹۸. معرفی مراکز فروش دیوان عارف در روزنامه ایران ۲۲۳
۹۹. اعلان فروش دیوان عارف در کتابخانه تهران ۲۲۴
۱۰۰. اعلان فروش دیوان عارف در کتابخانه بروخیم ۲۲۴
۱۰۱. اعلان فروش دیوان عارف در کتابخانه بروخیم ۲۲۴
۱۰۲. اعلان فروش دیوان عارف در کتابخانه بروخیم ۲۲۴
۱۰۳. اعلان فروش دیوان عارف در کتابخانه بروخیم ۲۲۵
۱۰۴. اعلان فروش دیوان عارف در کتابخانه بروخیم ۲۲۵
۱۰۵. اعلان فروش دیوان عارف در کتابخانه بروخیم ۲۲۵

نوشته‌ها و اشعار درباره عارف

۱۰۶. نواختن آهنگ عارف توسط گروه موزیک قزاق در تئاتر ملی ۲۳۵
۱۰۷. مقاله محمود سپاسی در انتقاد از ایرج میرزا به دلیل سرودن عارفنامه ۲۳۶
۱۰۸. مطلبی در ستایش عارف به قلم: ب. ش. در روزنامه بهارستان ۲۴۰

۲۴۰	۱۰۹. مطلبی در ستایش عارف به قلم: م. فرهنگ در روزنامه بهارستان
۲۴۱	۱۱۰. مطلبی در ستایش عارف در روزنامه بهارستان نوبخت
۲۴۱	۱۱۱. شعری از ذبیح‌الله صافی در انتقاد از تصنیف کابینه سیاه
۲۴۳	۱۱۲. رفع سوء تفاهم شفق سرخ از روحانیون، پس از کنسرت جمهوری
۲۴۳	۱۱۳. مقاله‌ای علیه عارف به قلم کوهی کرمانی مدیر روزنامه نسیم صبا
۲۴۶	۱۱۴. غزلی بر ضد عارف و غزل دوم جمهوری، سروده موسی برادر پروانه
۲۴۷	۱۱۵. نوشته‌ی واعظ قزوینی به مناسبت ورود عارف به قزوین
۲۴۸	۱۱۶. خبر ورود عارف به تبریز و استقبال باشکوه از او
۲۴۹	۱۱۷. مقاله‌ای علیه عارف در ملا نصرالدین پس از ورود به تبریز
۲۵۰	۱۱۸. مقاله ناهید و نامه‌ی علی بیرنگ به مناسبت ورود عارف به آذربایجان
۲۵۶	۱۱۹. نوشته‌ی واعظ قزوینی علیه ملا نصرالدین پس از توهین به عارف
۲۵۷	۱۲۰. نوشته‌ی روزنامه قانون در خصوص لزوم مجازات عارف و ناهید
۲۵۸	۱۲۱. مقاله‌ای در شفق سرخ علیه سلیمان نظیف
۲۵۹	۱۲۲. نوشته‌ی واعظ قزوینی پس از بازگشت عارف از سفر آذربایجان
۲۵۹	۱۲۳. نوشته‌ی شفق سرخ درباره‌ی بازگشت عارف به تهران پس از سفر آذربایجان
۲۶۰	۱۲۴. نوشته‌ی روزنامه ایران برای رفع سوء تفاهم از ترکیه
۲۶۱	۱۲۵. نوشته‌ی روزنامه ملا نصرالدین علیه عارف
۲۶۲	۱۲۶. نواختن آهنگ‌های عارف در شب‌نشینی آذربایجانیان در گراند هتل
۲۶۳	۱۲۷. مقاله روزنامه ایران علیه ملا نصرالدین به دلیل تبلیغات خائنانه
۲۶۵	۱۲۸. مقاله ناهید علیه ملا نصرالدین به دلیل توهین به عارف
۲۷۱	۱۲۹. مقاله روزنامه ملا نصرالدین علیه عارف
۲۷۲	۱۳۰. گزارش جشن پنجمین سال انتشار روزنامه ناهید
۲۷۴	۱۳۱. مقاله‌ای در روزنامه ناهید درباره‌ی عارف و علی بیرنگ
۲۷۹	۱۳۲. مقاله‌ای از لطفعلی صورتگر در شفق سرخ و کنایه‌ای به عارف
۲۸۳	۱۳۳. مقاله‌ای از لطفعلی صورتگر در شفق سرخ و کنایه‌ای دیگر به عارف
۲۸۸	۱۳۴. مقاله «خودکشی» به قلم بازیگوش
۲۹۷	۱۳۵. مقاله بهار در روزنامه ایران آزاد درباره‌ی مقاله بازیگوش
۲۹۹	۱۳۶. نامه‌ی یکی از اهالی همدان درباره‌ی توجه به مقبره بوعلی و عارف
۳۰۰	۱۳۷. نوشته‌ی احمد کسروی درباره‌ی عارف
۳۰۱	۱۳۸. نوشته‌ی فضل‌الله بایگان راجع به حضور رضا خان در تئاتر
۳۰۱	۱۳۹. مقاله‌ای درباره‌ی عارف و افتخارالسلطنه
۳۰۵	۱۴۰. مقاله‌ای درباره‌ی تصنیف عارف و ناصرالملک نایب‌السلطنه

۱۴۱. علت اختلاف عارف و ایرج به روایت سید علی آذری..... ۳۰۹
۱۴۲. مقاله کمتر منتشرشده‌ای درباره عارف به قلم سعید نفیسی..... ۳۱۳
۱۴۳. مقاله‌ای درباره آرامگاه عارف..... ۳۱۸
۱۴۴. مقاله‌ای درباره عارف..... ۳۲۰
۱۴۵. مطلبی به قلم کمال‌الدین بهشتی از دوستان عارف..... ۳۲۲
۱۴۶. مقاله‌ای درباره عارف و تاج‌السلطنه..... ۳۲۳
۱۴۷. شرح زندگی و آثار عارف به قلم حسینعلی ملاح..... ۳۲۷
۱۴۸. نامه ملک‌الشعراى بهار به دینشاه ایرانی و اشاره به عارف..... ۳۳۱
۱۴۹. نوشته یحیی ریحان درباره عارف..... ۳۳۴
۱۵۰. نوشته پارسا تویسرکانی درباره سخن رضا شاه درباره عارف..... ۳۳۵
۱۵۱. نوشته باستانی پاریزی درباره نفوذ سخن عارف..... ۳۳۵
۱۵۲. روایت مرتضی نی داود درباره اجرای کنسرت با عارف..... ۳۳۶
۱۵۳. مطلبی از سردار سعید رشوند درباره اولین شعر عارف..... ۳۳۶
۱۵۴. سخنان مرتضی نی داود درباره عارف..... ۳۳۷
۱۵۵. نظر ایرج میرزا درباره عارف به روایت دکتر حریری..... ۳۳۹
۱۵۶. نوشته دکتر حسن فاتح درباره عارف..... ۳۴۰
۱۵۷. خاطرات آیت‌الله خالصی‌زاده درباره نهضت جمهوری و عارف..... ۳۴۲

نوشته‌ها درباره مرگ عارف

۱۵۸. خبر فوت عارف در روزنامه کوشش..... ۳۵۹
۱۵۹. خبر فوت عارف در روزنامه اطلاعات..... ۳۶۰
۱۶۰. خبر فوت عارف در روزنامه شفق سرخ..... ۳۶۱
۱۶۱. مقاله‌ای به قلم رحیم نامور درباره فوت عارف..... ۳۶۲
۱۶۲. خبر فوت عارف در روزنامه بازپرس قزوین..... ۳۶۴
۱۶۳. چاپ دو غزل از عارف در ایران باستان به مناسبت فوت او..... ۳۶۴
۱۶۴. نوشته احمد کسروی به مناسبت درگذشت عارف..... ۳۶۶
۱۶۵. نوشته علی جواهرالکلام به مناسبت درگذشت عارف..... ۳۶۷
۱۶۶. نوشته تربتی شاعر درباره مرگ عارف..... ۳۷۰
۱۶۷. صورت اسباب‌های بازمانده از عارف..... ۳۷۱

اشعار به یاد عارف

۱۶۸. شعر وحید دستگردی درباره عارف..... ۳۷۹

۳۸۱	..... شعر زنددخت دربارهٔ عارف
۳۸۲	..... شعر کامکار فارسی در سوگ عارف
۳۸۳	..... شعر امیرالشعراى نادری در سوگ عارف
۳۸۴	..... شعر اشرف‌الدین حسینی در سوگ عارف
۳۸۵	..... شعر صابر همدانی در رثاء عارف
۳۸۶	..... شعر علی نوروزی به یاد عارف
۳۸۸	..... شعر ملک‌الشعراى بهار به مناسبت مرگ عارف
۳۹۳	..... شعر وفا کرمانشاهی دربارهٔ عارف

خاطراتی از عارف

۴۰۱	..... خاطرات نظام‌السلطنهٔ مافی دربارهٔ عارف و سفر مهاجرت
۴۰۵	..... قسمت اول خاطرات سعید نفیسی دربارهٔ عارف
۴۰۶	..... قسمت دوم خاطرات سعید نفیسی دربارهٔ عارف
۴۱۴	..... قسمت اول خاطرهٔ مشیرهمایون شهردار از کنسرت با عارف
۴۱۸	..... قسمت دوم خاطرهٔ مشیرهمایون شهردار از کنسرت با عارف
۴۲۱	..... قسمت سوم خاطرهٔ مشیرهمایون شهردار از کنسرت با عارف
۴۲۴	..... قسمت سوم خاطرات سعید نفیسی دربارهٔ عارف
۴۲۷	..... قسمت چهارم خاطرات سعید نفیسی دربارهٔ عارف
۴۳۱	..... قسمت پنجم خاطرات سعید نفیسی دربارهٔ عارف
۴۳۵	..... قسمت ششم خاطرات سعید نفیسی دربارهٔ عارف
۴۳۹	..... قسمت هفتم خاطرات سعید نفیسی دربارهٔ عارف
۴۴۳	..... قسمت هشتم خاطرات سعید نفیسی دربارهٔ عارف
۴۴۵	..... خاطرات سعید نفیسی دربارهٔ عارف
۴۴۵	..... خاطرهٔ عباس خلیلی مدیر روزنامهٔ اقدام از عارف
۴۴۸	..... خاطرهٔ جمال‌زاده از آوازخوانی عارف در بغداد
۴۴۹	..... خاطرهٔ دکتر شفق از عارف
۴۵۱	..... خاطرهٔ کلنل علینقی وزیرى دربارهٔ عارف
۴۵۳	..... خاطرهٔ ابراهیم صفایی دربارهٔ عارف
۴۵۸	..... خاطرهٔ عبدالحسین سپینتا از عارف
۴۵۹	..... قسمت اول خاطرات رسام ارژنگی از عارف
۴۶۵	..... قسمت دوم خاطرات رسام ارژنگی از عارف
۴۶۷	..... خاطرهٔ یحیی ریحان از عارف

۱۹۹. خاطره ابراهیم صفایی درباره عارف..... ۴۷۰
۲۰۰. خاطره سرتیپ مختاری درباره عارف..... ۴۷۳
۲۰۱. خاطره میم سپاسی از عارف به روایت نصرت‌الله فتحی..... ۴۷۴
۲۰۲. خاطره سید محمدعلی جمال‌زاده درباره عارف..... ۴۷۵
۲۰۳. خاطره پسر دکتر بدیع درباره آشتی وحید دستگردی و عارف..... ۴۷۶
۲۰۴. خاطره مرتضی نیکو از عارف به روایت عباس فیضی..... ۴۷۷

نامه‌های عارف

۲۰۵. نامه عارف به دکتر شفق..... ۴۸۷
۲۰۶. نامه عارف به وحید دستگردی..... ۴۸۸
۲۰۷. نامه عارف به ابراهیم ناهید..... ۴۸۹
۲۰۸. نامه عارف به مخاطبی ناشناخته..... ۴۹۲
۲۰۹. نامه عارف به غلامعلی رعدی آذرخشی..... ۴۹۵
۲۱۰. نامه عارف به کلنل نصرالله خان کلهر..... ۵۰۵
۲۱۱. نامه عارف به دکتر بدیع‌الحکما..... ۵۰۶
۲۱۲. نامه عارف به کلنل نصرالله خان کلهر..... ۵۰۸

دوستان و معاشران عارف

۲۱۳. انتخاب نام خانوادگی قهرمانی توسط شکری..... ۵۱۷
۲۱۴. انتخاب نام خانوادگی بیرنگ توسط علی حریری..... ۵۱۷
۲۱۵. خبر درگذشت سلیمان میکده در روزنامه کوشش..... ۵۱۸
۲۱۶. تشکر بازماندگان سلیمان میکده از دوستان بابت اظهار همدردی..... ۵۱۸
۲۱۷. نوشته کسروی درباره کلنل پسیان در روزنامه پرچم..... ۵۱۹
۲۱۸. خبر درگذشت علی بیرنگ در روزنامه ناهید..... ۵۲۰
۲۱۹. مقاله دکتر شفق به یاد علی بیرنگ در روزنامه ناهید..... ۵۲۰
۲۲۰. انتشار آخرین نامه علی بیرنگ در روزنامه ناهید..... ۵۲۶
۲۲۱. خبر درگذشت سید جلیل اردبیلی در اطلاعات هفتگی..... ۵۲۸
۲۲۲. نوشته ابراهیم ناهید به مناسبت درگذشت معمارباشی..... ۵۲۹
۲۲۳. انتشار خبر مجلس ترحیم شهیدزاده در روزنامه کمالی..... ۵۳۳
۲۲۴. چاپ تلگراف سیف آزاد به نفع جمهوری در روزنامه بهارستان..... ۵۳۴
۲۲۵. انتشار خبر ورود سیف آزاد به ایران در روزنامه بهارستان..... ۵۳۵
۲۲۶. انتشار خبر ورود سیف آزاد به ایران در روزنامه جنت..... ۵۳۵

۲۲۷. انتشار مطلبی دربارهٔ سیف آزاد در روزنامهٔ بهارستان..... ۵۳۶
۲۲۸. انتشار خبر ورود سیف آزاد به ایران در روزنامهٔ شفق سرخ..... ۵۳۷
۲۲۹. گزارشی دربارهٔ زندگی پرماجرایی سیف آزاد..... ۵۳۷

تصاویر و عکس‌های عارف

۲۳۰. انتشار عکس و مطلبی دربارهٔ عارف در بهارستان نویخت..... ۵۵۵
۲۳۱. انتشار تصویر و شعر عارف در انتقاد از عدلیه در ناهید..... ۵۵۶
۲۳۲. انتشار کاریکاتوری علیه عارف در روزنامهٔ ملا نصرالدین..... ۵۵۷
۲۳۳. انتشار عکس عارف در مجلهٔ ایرانشهر..... ۵۵۸
۲۳۴. انتشار کاریکاتوری علیه عارف در روزنامهٔ ملا نصرالدین..... ۵۵۹
۲۳۵. انتشار تصویری از عارف، ناهید و عیسی سروش در ستارهٔ صبح..... ۵۶۰
۲۳۶. انتشار تصویری از عارف و مبلغین ترک در ناهید..... ۵۶۱
۲۳۷. انتشار عکس عارف در سالنامهٔ پارس..... ۵۶۲
۲۳۸. انتشار عکس عارف و معمارباشی در اطلاعات هفتگی..... ۵۶۳
۲۳۹. انتشار تصویر عارف بر روی جلد مجلهٔ سپید و سیاه..... ۵۶۴
۲۴۰. تصویری از عارف در مجلهٔ رادیو ایران..... ۵۶۵
۲۴۱. تصویری تخیلی از کنسرت عارف در مجلهٔ رادیو ایران..... ۵۶۶
۲۴۲. انتشار تصویر عارف در مجلهٔ رادیو ایران..... ۵۶۷
۲۴۳. انتشار عکس عارف در مجلهٔ راهنمای کتاب..... ۵۶۸
۲۴۴. انتشار عکس عارف و معیرالممالک در راهنمای کتاب..... ۵۶۹
۲۴۵. انتشار عکس عارف در درهٔ مرادبیک در راهنمای کتاب..... ۵۷۰
۲۴۶. انتشار عکس عارف در مجلهٔ آینده..... ۵۷۱
۲۴۷. انتشار عکس عارف در مجلهٔ آینده..... ۵۷۲
۲۴۸. انتشار عکس عارف و دکتر بدیع در مجلهٔ آینده..... ۵۷۳
۲۴۹. انتشار تصویر عارف بر روی جلد مجلهٔ آینده..... ۵۷۴
۲۵۰. انتشار تصویر عارف در فصلنامهٔ موسیقی ماهور..... ۵۷۵
۲۵۱. انتشار تصویر عارف در فصلنامهٔ موسیقی ماهور..... ۵۷۶
- نمایه..... ۵۸۳

مقدمه

روزنامه‌ها و مجلات قدیمی اطلاعات ارزشمندی درباره وقایع و رویدادهای تاریخی، فرهنگی، هنری و اجتماعی در دوره‌های گذشته در اختیار پژوهشگران قرار می‌دهند. از همین روست که مطبوعات نیز مانند کتب و اسناد، از جمله منابع مهم و معتبر در تحقیق محسوب شده و از نظر دستیابی به نکات تازه‌یاب، بیش از پیش مورد توجه قرار گرفته‌اند.

با توجه به محدود بودن اسناد درباره چهره‌های مشهور ادبیات معاصر، بررسی روزنامه‌ها و مجلات قدیمی در روشن ساختن زوایای پنهان زندگی و آثار آنان، اهمیت فراوانی یافته است.

مجموعه «اخبار مشاهیر ادب معاصر در مطبوعات» جستجویی است گسترده در روزنامه‌ها و مجلات دوره قاجار تا عصر حاضر که در آن، اخبار و مطالب مربوط به بزرگان ادبیات معاصر ایران گردآوری می‌شود.

از آن جا که اخبار فراهم آمده، اطلاعات و آگاهی‌های ارزشمند و نکات جدید و منتشرنشده‌ای را در اختیار قرار می‌دهد و افق نوینی را در منظر علاقه‌مندان می‌گشاید، این مجموعه به عنوان منبع تحقیقی مستند و معتبر، موجب شناخت بیشتر محققین و پژوهشگران درباره زندگی و آثار شخصیت‌های مشهور ادبیات معاصر شده و گامی مهم جهت پژوهش‌های بعدی درباره آنان محسوب می‌شود.

اهمیت این مجموعه، هنگامی نمود بیشتری می‌یابد که بدانیم بسیاری از منابع استفاده شده نایاب، کمیاب و یا دیرپاب هستند و دسترسی به آنها برای همگان ممکن نیست.

سال ۱۳۹۸ دفتر اول این مجموعه که مربوط به میرزاده عشقی، ایرج میرزا، اشرف‌الدین حسینی (نسیم شمال)، فرخی یزدی و حیدرعلی کمالی بود منتشر شد و اینک دفتر دوم که به عارف قزوینی اختصاص دارد در اختیار علاقه‌مندان قرار گرفته است.

کتاب حاضر که بی‌هیچ اغراق، حاصل بررسی و تورق ده‌ها هزار صفحه روزنامه و مجلات قدیمی است، آگاهی‌ها و اطلاعات کم‌نظیری از زندگی عارف را در اختیار علاقه‌مندان قرار می‌دهد و زوایای پنهانی از زندگی او را که تا کنون از دسترس و دید پژوهشگران پنهان مانده و یا کمتر به آن توجه شده، آشکار می‌سازد.

به همین دلیل، رو کتاب حاضر را باید در حکم دانشنامه‌ای ارزشمند درباره این چهره سرشناس ادبیات و موسیقی عصر مشروطیت و اوایل دوره پهلوی دانست.

عارف در نامه‌ای به تاریخ ۲۵ آذر سال ۱۳۱۰ به محمدرضا هزار درباره تعدد مطالب چاپ شده درباره خود در مطبوعات چنین نوشته است: «من اگر آن قسمت‌هایی که در مجلات و جراید نسبت به خودم خوانده‌ام یادداشت کرده بودم، خود آن‌ها یک کتاب کوچکی می‌شد.»^۱

با توجه به کثرت مطالب منتشرشده درباره عارف در مطبوعات، در بررسی روزنامه‌ها و مجلات سعی بر این شد که اخباری انتخاب و نقل گردد که حاوی مطالب نو و قابل اعتنا درباره عارف باشد و بر آگاهی و شناخت مخاطبان و پژوهشگران درباره وی بیفزاید. بر همین اساس، از آوردن مطالب و نوشته‌هایی که تکرار گفته‌های پیشین و فاقد مطالب جدید بود خودداری شد.

نگارنده برای هر خبر، شماره و عنوانی قرار داد تا ارجاع به آن راحت‌تر باشد و بار معنایی آن سریع‌تر به مخاطبین منتقل شود. همچنین در مواردی که برای روشن‌تر شدن موضوع نیاز به توضیحات تکمیلی بود، توضیحات مختصری را با عنوان «پی‌نوشت» به پایان برخی از اخبار و مطالب افزود.

ترتیب نقل و درج اخبار و مطالب در کتاب، بر اساس تاریخ چاپ آن‌ها در مطبوعات است تا خواننده از لحاظ تاریخی در جریان اخبار و وقایع مرتبط با عارف قرار گیرد و به شناخت و نتیجه‌گیری دقیق‌تری درباره زندگی و آثار او دست یابد.

چنانچه پس از چاپ کتاب حاضر، به مواردی که حاوی مطالب نویافته درباره عارف باشد دستیابی حاصل شود، به چاپ‌های بعدی افزوده خواهد شد.

کتاب حاضر در ۱۱ فصل به شرح زیر تنظیم شده است:

فصل ۱. اشعار و تصنیف‌های عارف - در این فصل، اشعار و تصنیف‌های عارف که در زمان حیات او در مطبوعات به چاپ رسیده گردآوری شده است. مهم‌ترین دستاوردهای این فصل، بدین شرح است:

الف. کشف مصرع‌ها، ابیات، اشعار و یک تصنیف منتشرنشده از عارف که تا کنون در هیچ یک از چاپ‌های دیوان وی به چاپ نرسیده است و باید آن‌ها را به دیوان عارف افزود. (اخبار ۲، ۹، ۱۲، ۱۴، ۱۷ و ۱۸)

ب. توجه به تاریخ انتشار اشعار عارف در مطبوعات و همچنین دقت در ضبط اولیه آن‌ها، در به دست دادن تصحیح جدیدی از دیوان عارف^۱ اهمیت فراوانی خواهد داشت. برای مثال، تا پیش از این چنین تصور می‌شد که تصنیف مشهور به «اتحاد اسلام» از ساخته‌های عارف در دوران اقامت در استانبول است ولی با دستیابی به این نکته تازه یاب که این تصنیف در ۱۱ صفر ۱۳۳۳ برابر با ۹ دی ۱۲۹۳ در روزنامه نوبهار به چاپ رسیده است، مشخص شد که این تصنیف حدود ۱۰ ماه قبل از سفر مهاجرت عارف در تهران ساخته شده است. این دستاورد جدید مشخص می‌سازد که این تصنیف علاوه بر مطلع «ترک چشمش از فتنه کرد راست» دارای مطلع دیگری با عنوان «چشم شوخش از فتنه کرد راست» نیز بوده است. (خبر ۱)

لازم به ذکر است کتابچه‌ای موسوم به کتابچه تصنیف‌های عارف قزوینی به چاپ سنگی در ۱۶ صفحه با شناسه سند ۹۹۹/۳۵۴۳۲ در آرشیو اسناد ملی ایران نگهداری می‌شود که به تاریخ غره محرم ۱۳۳۳ قمری به چاپ رسیده است. در صفحه اول این کتابچه چنین آمده است: «وطن، دین زنده باد - ادبیات اولین وطن پرست ایران دوست عارف، حسب‌الفرمایش جناب سلیله‌الاطیاب و الانجاب آقای آسید علی اکبر ولد جناب عمدةالتجار آقای آسید حسین مصدق تاجر کتابفروش قلمی گردید.»

در این کتابچه، چند تصنیف عارف و از جمله تصنیف «اتحاد اسلام» با مطلع «ترک چشمش از فتنه کرد راست» به چاپ رسیده است. این نکته نشانگر این است که این تصنیف دارای دو مطلع بوده است، به طوری که در غره محرم ۱۳۳۳ در این کتابچه با مطلع اول و در ۱۱ صفر ۱۳۳۳ در روزنامه نوبهار با مطلع دیگر به چاپ رسیده و هر دو مطلع نیز در میان مردم از شهرت فراوانی برخوردار بوده است.

پ. بررسی اشعار به چاپ رسیده از عارف در مطبوعات و مقایسه آن با دیوان چاپ برلین، نشانگر این نکته است که برخی از اشعار عارف که در مطبوعات به چاپ رسیده، بعداً توسط خود او مورد بازبینی و اصلاح قرار گرفته و در برخی کلمات و عبارات آن تغییر رخ داده است. برای مثال، بیتی از غزل «طره زلف پریشان» در اول آبان ۱۳۰۱ بدین ضبط در روزنامه شفق سرخ به چاپ رسیده است (خبر ۸):

تا که شد پای عدو باز در ایران زآن روز
خبر خرمی از کشور ساسان نرسید

۱. نگارنده که در سال‌های ۱۳۸۱ و ۱۳۸۹ دو تصحیح مختلف از دیوان عارف را توسط انتشارات سنائی و سخن به چاپ رسانده، امیدوار است با دستیابی به این اطلاعات جدید، به چاپ تصحیح جدیدتری توفیق یابد.

این بیت در دیوان چاپ برلین به شرح زیر تغییر یافته است:
 تا که شد پای عرب باز در ایران زآن روز   خبیر خرمی از کشور ساسان نرسید
 و یا این که بیتی از غزل اول جمهوری در روزنامه‌های ستاره ایران، کوشش و نسیم
 صبا بدین ضبط به چاپ رسیده است (خبیر ۱۸):
 به یک لکات اروپا بباخت خود را شاه   در این قمار کلان تخت و تاج از کف داد
 این بیت در دیوان چاپ برلین به شکل زیر تغییر یافته است:
 به یک نگاه اروپا بباخت خود را شاه   در این قمار کلان تاج و تخت از کف داد
 مصداق در این خصوص فراوان است و خوانندگان ارجمند با مطالعه پاورقی‌ها
 می‌توانند از تفاوت‌های ضبط مصرع‌ها و ابیات اشعار عارف در روزنامه‌ها با دیوان چاپ
 برلین آگاهی یابند.

ت. بررسی تاریخ به چاپ رسیدن اشعار عارف در مطبوعات، اشتباهات دکتر صادق
 رضازاده شفق در تعیین تاریخ سروده شدن این اشعار در دیوان برلین را مشخص می‌سازد.
 این نکته، در بررسی سیر تحولات اندیشه‌ها و موضع‌گیری‌های سیاسی عارف و همچنین
 در تصحیح نهایی دیوان او تأثیر بسیار مهم و ارزشمندی دارد. برای مثال، غزل با مطلع:
 به غیر عشق نشان از جهان نخواهد ماند   بماند عشق ولیکن جهان نخواهد ماند
 در ۲۷ و ۲۸ فروردین ۱۳۰۲ (اول رمضان ۱۳۴۱) در روزنامه‌های بهارستان نوبخت و
 کوشش به چاپ رسیده است (خبیر ۱۲ و ۱۳) ولی دکتر رضازاده شفق در دیوان برلین،
 تاریخ سروده شدن آن را با تردید در سال ۱۳۳۹ قمری دانسته که نادرست است و موجب
 به اشتباه افتادن پژوهشگران نیز خواهد شد، چون در صورت پذیرفته شدن این تاریخ،
 وجود این بیت از غزل:

گدای کوی خرابات را بشارت ده   هم عن‌قریب شه کامران نخواهد ماند^۱
 نشانگر فعالیت‌های عارف به نفع جمهوری در سال ۱۳۳۹ قمری و اشاره او به خلع
 قاجاریه از سلطنت است، در حالی که موضوع جمهوری از اواخر سال ۱۳۰۲ در ایران
 مطرح شده است.

همچنین غزل «سلطنت حسن» با مطلع:

عشق، مریزادت آن دو بازوی پرزور   قادر قاهر توئی و ماهمه مقهور

در تیر ماه سال ۱۳۰۰ خورشیدی در مجلهٔ ارمغان به چاپ رسیده است (خبر ۴) ولی دکتر رضازاده شفق در دیوان برلین، تاریخ سروده شدن آن را با تردید در سال ۱۳۳۷ دانسته که نادرست است و موجب به اشتباه افتادن پژوهشگران نیز خواهد شد، چون در صورت پذیرفته شدن این تاریخ، وجود این بیت از غزل:

سلطنتِ حُسن را دوام و بقائی نیست مباح ای پسر مخالف جمهور^۱
این گمان را ایجاد خواهد کرد که عارف از سال ۱۳۳۷ قمری در حال فعالیت به نفع نهضت جمهوری بوده است، در حالی که موضوع جمهوری به طور جدی از بهمن سال ۱۳۰۲ در ایران مطرح شده و عارف نیز در همان هنگام، فعالیت‌هایی به نفع جمهوری انجام داده است.

ث. بررسی اشعار عارف در مطبوعات این نکته را روشن می‌سازد که به دلیل اظهار نظرهای تند و بی‌پروا، حذف برخی از عبارات، کلمات و ابیات اشعار و یا نوشته‌های عارف، حتی در هنگام حیات او نیز سابقه داشته است. (شماره‌های ۸، ۱۰، ۱۲، ۱۵، ۱۹ و ۲۳)^۲

ج. عارف در ۲۸ یا ۲۹ مهر ۱۳۰۱ از سفر کردستان به تهران بازگشته است. (۸)

چ. عارف در ربیع‌الاول ۱۳۳۸ (آذر ۱۲۹۸) به سفر اصفهان رفته است. (۳)

فصل ۲. نوشته‌های عارف - در این فصل، نوشته‌های عارف که در زمان حیات و یا پس از مرگ او در روزنامه‌ها به چاپ رسیده گردآوری شده است. یکی از مهم‌ترین اخبار این فصل، نوشته‌ای است که عارف پس از اجرای موفقِ نخستین کنسرت خود در گراند هتل، در ۱۷ آبان سال ۱۲۹۴ خورشیدی در روزنامهٔ نوبهار به مدیر مسئولی و صاحب امتیازی ملک‌الشعرا بهار به چاپ رسانده است. (خبر ۳۳)

مهم‌ترین دستاوردهای این نوشتهٔ ارزشمند که برای اولین بار انتشار یافته است، عبارتند از:
الف. درویش خان استاد بزرگ زمانه، با تشکیل و اداره کردن ارکستر و گردآوردن نوازندگان مهم آن عصر، در برگزاری این کنسرت باشکوه با عارف همکاری داشته است.
این مطلب، نشانگر این است که دستکم تا این تاریخ، بین عارف و درویش خان اختلافاتی وجود نداشته است.

۱. دیوان برلین، ص ۱۹۳

۲. خود عارف در اواخر خرداد سال ۱۳۰۴ در نامه‌ای به میر باقر رابط تبریزی به حذف برخی از اشعار مربوط به کنسرت آذربایجان در روزنامه‌های تهران اشاره کرده است. (رک: نامه‌های عارف قزوینی، به کوشش: مهدی نورمحمدی، انتشارات نگاه، ۱۳۹۱، ص ۲۱۰)

ب. ادبیات و عباراتی نظیر: «عبد ناقابل»، «عنصر ضعیف» و «عضو ناقابل» که عارف در این نوشته به کار برده است در نوع خود حائز اهمیت و دقت است و چنین عباراتی را در دیگر نوشته‌های عارف نتوان یافت.

پ. نوشته عارف حاکی از این است که این کنسرت مورد استقبال و تشویق بی‌نظیر مردم قرار گرفته و با موفقیت چشمگیری که تا آن تاریخ سابقه نداشته، برگزار شده است.

ت. چاپ نوشته عارف در روزنامه نوبهار نشانگر این است که دستکم تا این تاریخ، بین او و ملک‌الشعرا بهار اختلافاتی وجود نداشته است.

از دیگر نوشته‌های مهم عارف که در این فصل به چاپ رسیده می‌توان به مقاله «فتوای من» که در نقد موسیقی کنل علینقی وزیر است و همچنین مقاله «معامله ما با آثار و افتخارات تاریخی و مقبره استر در همدان» که نشانگر دغدغه‌های عارف در خصوص حفظ آثار و افتخارات ملی است اشاره کرد که هر دو از اهمیت بسیار زیادی برخوردارند.

فصل ۳. اعلان و اخبار کنسرت‌های عارف - در این فصل، اعلانات و آگهی‌های کنسرت‌های

عارف از قدیمی‌ترین دوران تا کنسرت جمهوری جمع‌آوری شده است.

اخبار گردآوری شده، اطلاعات ارزشمندی درباره مکان، زمان و مناسبت اجرا، نوازندگان همکار، اشعار و تصنیف‌های خوانده شده، قیمت و مکان فروش بلیط این کنسرت‌ها در اختیار می‌گذارد که در منابع دیگر نمی‌توان به چنین اطلاعات ارزشمندی دست یافت.

دستیابی به این آگاهی‌ها در فهرست کردن تعداد واقعی کنسرت‌های عارف نقش مهمی خواهد داشت.^۱

مهم‌ترین دستاوردهای نویافته این فصل، عبارتند از:

الف. بر خلاف نوشته عارف، کنسرت به نفع آسیب‌دیدگان حادثه آتش‌سوزی بازار که به همت ظهیرالدوله و انجمن اخوت به روی صحنه رفت، نه در ۲۹ مرداد سال ۱۲۸۸ که در دی ماه همین سال به اجرا درآمده است. (۴۴)

ب. گاردن پارتی پارک ظل‌السلطان که منجر به کتک خوردن عارف به دست نوکران سپهدار تنکابنی شد، بین ۱۹ تا ۲۶ اردیبهشت سال ۱۲۹۳ اجرا شده است. (۴۶)

۱. نگارنده که در سال‌های ۱۳۸۶ و ۱۳۸۹ در کتاب‌های «زندگی و آثار موسیقی‌دانان قزوین» و «دیوان عارف» چاپ سخن، برای نخستین بار به برشمردن کنسرت‌های عارف و ارائه اطلاعاتی نسبتاً کامل در زمان خود اقدام کرده بود، امیدوار است با بهره‌گیری از این اطلاعات جدید و بسیار ارزشمند، در فهرست‌نویسی نهایی کنسرت‌های عارف در کتابی دیگر توفیق یابد.

پ. اولین کنسرت عارف در گراند هتل در شب ۲۸ ذی‌حجه ۱۳۳۳ (۱۳ آبان ۱۲۹۴) به روی صحنه رفته و در این کنسرت بی‌نظیر که با موفقیت فراوانی همراه بوده، درویش خان موسیقی‌دان برجسته عصر قاجار با عارف همکاری داشته است.

«تنگ شدن جا»، «ازدحام فوق‌العاده»، «انبوه جمعیت»، «بالا رفتن قیمت بلیط» و «ارکستر بی‌نظیر»، از جمله توصیفاتی است که روزنامه‌های آن عصر درباره این کنسرت به کار برده‌اند. (۴۷ تا ۵۱)

ت. اولین و دومین کنسرت عارف پس از بازگشت از سفر مهاجرت، در ۲۴ ذی‌حجه ۱۳۳۷ (۲۸ شهریور ۱۲۹۸) و ۲۸ ذی‌حجه ۱۲۹۸ (۱ مهر ۱۲۹۸) در گراند هتل به روی صحنه رفته است. (۵۲ و ۵۳)

ث. در بین دو پرده برخی از کنسرت‌های عارف و در هنگام استراحت عارف و نوازندگان، یک نمایش کم‌دی به اجرا درمی‌آمده است.^۱ (۵۳)

ج. تصنیف «بهار دلکش»، به لحاظ در دست نبودن اطلاعات کافی و دقیق درباره شاعر و آهنگساز آن، همواره یکی از مواضع بحث‌برانگیز میان پژوهشگران عرصه ادبیات و موسیقی بوده است. برخی شعر این تصنیف را از ملک‌الشعراى بهار و آهنگ آن را از درویش خان دانسته و عده‌ای دیگر نیز آن را در شمار ساخته‌های عارف به شمار آورده‌اند. در این میان، محمدعلی سپانلو با ارائه نظری بینابین بر این اعتقاد بود که شعر این تصنیف محصول همکاری مشترک عارف و ملک‌الشعراى بهار است. محمدرضا شجریان نیز در بروشور کاست «عشق داند» آن را از ساخته‌های عارف دانسته است.

این تصنیف در چاپ‌های اول و دوم دیوان عارف (در سال‌های ۱۳۰۳ و ۱۳۲۷) نیامده ولی در سال ۱۳۳۷ توسط یکی از دوستان عارف به نام علیرضا بصیری که در بیشتر کنسرت‌های عارف حضور داشته، به چاپ سوم دیوان عارف افزوده شده است.

سرانجام با دستیابی به یادداشتی که اسماعیل یکانی بر اولین کنسرت عارف پس از بازگشت وی از سفر مهاجرت در روزنامه ایران به چاپ رسانده است، تردیدی باقی نمی‌ماند که شعر تصنیف «بهار دلکش» به طور قطع و یقین، سروده ملک‌الشعراى بهار است. (۵۴)

۱. زنده یاد استاد دکتر سید محمد دبیرسایقی در یکی از روزهایی که در محضرشان سخن از کنسرت‌های عارف و اجرای نمایش‌های کم‌دی در بین دو پرده کنسرت به میان آمد، به نگارنده گفتند که این نمایش‌ها توسط سید علی نصر به روی صحنه می‌رفته است.

اما در خصوص تعیین آهنگساز این تصنیف، همچنان باب تحقیق باز خواهد بود و با توجه به این که ملک‌الشعراى بهار و درویش خان در آن دوران با یکدیگر همکاری هنری داشته‌اند، تا دستیابی به مدارک جدیدتر می‌توانیم آهنگساز آن را درویش خان بدانیم.

ج. با توجه به عبارات توهین‌آمیزی که در اشعار عارف درباره قوام‌السلطنه و وثوق‌الدوله وجود داشته، دولت در صدور مجوز برای اجرای کنسرت به یاد کلنل محمدتقی خان پسیان تردید داشته است. (۶۰)

ح. حذف برخی از اشعار عارف در مطبوعات، در زمان حیات او نیز مسبوق به سابقه بوده است. (۶۳)

خ. تفاوت ضبط اشعار و تصنیف‌های عارف در مطبوعات با دیوان چاپ برلین، نشان‌دهنده تغییراتی است که بعدها عارف در آثار خود صورت داده است. (۶۳)

د. بررسی اعلان کنسرت‌های عارف و ادبیات و عباراتی همچون: «زنده‌کننده موسیقی» و «تجدیدکننده ادبیات» که از سوی مدیران جراید در وصف عارف به کار رفته، نشانگر این نکته است که کنسرت‌های عارف در آن دوران، در حکم یک رویداد بزرگ فرهنگی، هنری، اجتماعی و سیاسی بوده است. (۵۵ و ۶۶)

ذ. این کنسرت‌ها با استقبال فراوان تماشاگران روبه‌رو می‌شده و گاهی تشویق‌ها، کف‌زدن‌ها و فریادهای تحسین و هلهله آنان تا یک ربع ساعت نیز به طول می‌انجامیده است، به طوری که عارف مجبور به تکرار اشعار می‌شده است. (۶۳ و ۷۰)

ر. کنسرت‌های عارف مشتاقان و شیفتگان فراوانی داشته ولی عارف به دلایلی چون: خستگی و افسردگی روحی و جسمی و مشکلاتی که در گردآوردن نوازندگان و همکاری با آنان داشته، اجرای کنسرت‌ها را به مسامحه و تعلل می‌گذرانده و در نهایت در مقابل اصرارهای فراوان حاضر به اجرای کنسرت می‌شده است. (۵۶)

ز. عارف منافع و عواید یکی از کنسرت‌ها را برای چاپ دیوان خود در برلین اختصاص داده است. (۶۴)

این نکته، نشانگر این است که عارف در تأمین هزینه چاپ دیوان برلین با عبدالرحمن سیف آزاد مشارکت داشته است. اما نکته‌ای که تا کنون مغفول مانده و اطلاعات دقیقی درباره آن وجود ندارد، این است که مشخص نیست که سهم هر یک در انتشار دیوان برلین چه مقدار بوده است.

با توجه به گلایه‌های مکرر عارف در نوشته‌ها و نامه‌هایش مبنی بر پایمال شدن حق

تألیف خود توسط سیف آزاد و تکذیب‌های سیف آزاد پس از درگذشت عارف، موضوع همچنان ناگشوده باقی می‌ماند و باب تحقیق در این خصوص باز خواهد بود.

س. از دستاوردهای مهم و تازه یاب این فصل که تا کنون هیچ گونه اطلاعاتی درباره آن وجود نداشته، کنسرت عارف با بلیط ارزان قیمت برای کارگران و افراد طبقه سوم در ۲۶ فروردین ۱۳۰۲ (۲۹ شعبان ۱۳۴۱) است که نشانگر توجه ویژه عارف به رنجبران و زحمتکشان بوده است. (۷۱)

ش. گریه کردن حضار، تسلط عارف بر روح جمعیت حاضر در کنسرت و حضور مرتضی نی‌داود به عنوان نوازنده، از جمله نکات برجسته کنسرت جمهوری بوده است. (۸۵)

البته به غیر از گریه حضار، خود عارف نیز برخی از کنسرت‌های خود را با چشم اشکبار اجرا می‌کرده است. (۳۴)

ص. در کنسرتی که عارف در ۲۲ فروردین ۱۳۰۲ به طرفداری از سید ضیاءالدین طباطبایی اجرا کرد، تماشاگران ابیات تصنیف را به دلیل خوش‌آهنگ بودن با او تکرار کرده‌اند. همچنین در هنگام اجرای این کنسرت، تماشاگران علاوه بر تشویق جانانه عارف، با فریادهای «مرده باد نصرت‌الدوله» مراتب نفرت و انزجار خود را از این رجل سرشناس خاندان قاجار آشکار ساخته‌اند. (۷۰)

فصل ۴. اعلان و اخبار دیوان عارف- در این فصل، اعلان و آگهی‌های فروش دیوان عارف در کتابفروشی‌های تهران از سال ۱۳۰۵ تا ۱۳۱۲ گردآوری شده است. دستاوردهای مهم این فصل عبارت است از:

الف. دیوان عارف اگرچه در اول فروردین سال ۱۳۰۳ خورشیدی در برلین به چاپ رسیده، در اوایل سال ۱۳۰۵ وارد تهران شده است. (۹۳)

ب. بررسی اعلان‌های به چاپ رسیده در مطبوعات درباره دیوان عارف نشانگر این نکته است که تبلیغ و فروش این کتاب در دوره پهلوی اول با مشکلی مواجه نبوده و منع سیاسی نداشته است. بر همین اساس، به این نظر چنین می‌افزاید که توقیف موقتی دیوان عارف در بدو ورود به ایران نیز دلایل سیاسی و حکومتی نداشته است.

پ. قیمت دیوان عارف از سال ۱۳۰۵ تا سال ۱۳۱۲ در کتابفروشی‌های تهران ۲۵ قران بوده است. (۱۰۰ تا ۱۰۵)

فصل ۵. نوشته‌ها و اشعار درباره عارف- در این فصل، مطالب مختلفی که درباره عارف در

روزنامه‌ها، مجلات و کتاب‌ها به چاپ رسیده، گردآوری شده است. مهم‌ترین دستاوردها و ویژگی‌های این فصل عبارتند از:

الف. بیشتر این مطالب برای نخستین بار است که منتشر می‌شود و در شناخت عارف، تحقیق در احوال و آثار او و روشن کردن زوایای پنهان زندگی وی تأثیر بسیار مهمی دارد.
ب. علاوه بر مطالب ستایش‌آمیز، مطالبی که در ذمّ عارف بوده نیز جمع‌آوری شده است. (۱۱۱، ۱۱۳، ۱۱۴، ۱۱۷، ۱۲۵، ۱۲۹)

پ. عارف به قصد مسافرت آذربایجان، بین ۱۰ تا ۱۶ مهر ۱۳۰۳ وارد قزوین شده است. (۱۱۵)

ت. عارف بین ۱۰ تا ۱۵ آبان ۱۳۰۳ و در میان استقبال بسیار گرم اهالی آذربایجان وارد تبریز شده است. (۱۱۶)

ث. عارف پس از ۸ ماه اقامت در آذربایجان، در حدود بیستم اردیبهشت ۱۳۰۴ وارد قزوین شده است. (۱۲۲)

ج. عارف پس از چند روز اقامت در قزوین، در ۲۸ اردیبهشت ۱۳۰۴ وارد تهران شده است. (۱۲۳)

چ. حذف برخی ابیات و اشعار عارف در مطبوعات، در هنگام حیات خود عارف دارای سابقه بوده است. (۱۲۸)

ح. مقاله «بازیگوش» و دو مقاله دیگر از لطفعلی صورتگر که حاوی کنایاتی به عارف است و برای اولین بار پس از درگذشت عارف به چاپ رسیده است، برای پژوهشگران زندگی و آثار عارف بسیار سودمند خواهد بود. (۱۳۲، ۱۳۳ و ۱۳۴)

خ. مقاله ملک‌الشعراى بهار درباره نوشته بازیگوش که برای اولین بار به چاپ رسیده است، برای پژوهشگران زندگی و آثار عارف بسیار سودمند خواهد بود. این مقاله نشانگر این نکته است که بر خلاف تصور برخی نویسندگان همچون کاظم پزشکی، بهار در این مقاله نام اصلی نویسنده را بر ملا نکرده و تنها با ذکر این نکته که نویسنده از دوستان من است، از خود در نوشتن آن مقاله سلب مسئولیت کرده است. (۱۳۵)

د. نقل دو روایت از مرتضی نی داود درباره همکاری با عارف در اجرای کنسرت، قطع شدن صدای عارف و سازها در اثر تشویق ممتد تماشاگران و گنجایش سالن گراند هتل و تعداد تماشاگران کنسرت‌های عارف از اهمیت فراوانی برخوردار است. (۱۵۲ و ۱۵۴)

ذ. چاپ یک دوبیتی منتشر نشده که جزو اولین شعرهای عارف بوده و باید به دیوان وی افزوده شود. (۱۵۳)

فصل ۶. نوشته‌ها دربارهٔ مرگ عارف- در این فصل، اخباری که دربارهٔ درگذشت عارف در روزنامه‌ها به چاپ رسیده گردآوری شده که بعضی از آنها برای اولین بار به چاپ رسیده است.

مهم‌ترین دستاورد تازه یاب این فصل این است که بر خلاف تصورات رایج مبنی بر فوت عارف در دوم بهمن ۱۳۱۲ مشخص می‌شود که تاریخ صحیح فوت عارف، یکشنبه اول بهمن ۱۳۱۲ بوده است. بر اساس این سند، عارف نه در روز دوشنبه ۲ بهمن که در شب دوشنبه، یعنی یکشنبه شب و یکم بهمن ۱۳۱۲ بدرود حیات گفته است. (۱۵۸)

فصل ۷. اشعار به یاد عارف- در این فصل، اشعاری که دربارهٔ عارف، به یاد او و در رثا و سوگ او سروده شده جمع‌آوری شده که برخی از این اشعار، مانند اشعار وحید دستگردی، زنده‌دخت، کامکار فارسی، امیرالشعراى نادری، اشرف‌الدین حسینی (نسیم شمال) و صابر همدانی برای اولین بار در کتاب منتشر شده است. (۱۶۹ تا ۱۷۳)

فصل ۸. خاطراتی از عارف- در این فصل، خاطراتی که دربارهٔ عارف در روزنامه‌ها و مجلات به چاپ رسیده گردآوری شده است که خاطرات محمدعلی خان نظام‌مافی، مشیرهمایون شهردار و علینقی وزیرى که برای اولین بار در کتاب به چاپ رسیده، حائز اهمیت فراوانی است. (۱۷۷، ۱۸۰، ۱۸۱، ۱۸۲، ۱۹۳)

از دستاوردهای این فصل، یک غزل و یک بیت تازه یاب از عارف است که رسام ارژنگی روایت کرده و باید آن‌ها را به دیوان او افزود. (۱۹۵ و ۱۹۶)

فصل ۹. نامه‌های عارف- در این فصل، تعدادی از نامه‌های عارف که در مجلات گوناگون به چاپ رسیده گردآوری شده است. بررسی دقیق این نامه‌ها در تحقیق در زندگی و آثار عارف تأثیر فراوانی خواهد داشت.

فصل ۱۰. دوستان و معاشران عارف- در این فصل، اطلاعاتی دربارهٔ برخی از دوستان و معاشران نزدیک عارف همچون: شکرالله قهرمانی، سلیمان خان میکده، علی بیرنگ، سید جلیل اردبیلی، علی محمد معمارباشی، محمدباقر شهیدزاده و سیف آزاد گردآوری شده است که اطلاعات ارزشمندی دربارهٔ تاریخ درگذشت و زندگی این شخصیت‌ها به دست می‌دهد.

برای مثال، اطلاع از تاریخ صحیح درگذشت میرزا سلیمان خان میکده (۲۱۵ و ۲۱۶)

منجر به تصحیح تاریخ نامه عارف به ابراهیم ناهید توسط نگارنده گردید. (۲۰۷)

در این فصل، گردآوری اخبار مربوط به دوستان و معاشران عارف، اطلاعات جدیدی درباره عارف نیز در اختیار می‌گذارد که از آن جمله می‌توان به مطلب ارزشمند و تازه یاب مناسب‌خوانی عارف در حضور علی بیرنگ و دکتر صادق رضازاده شفق اشاره کرد. (۲۱۹)

فصل ۱۱. عکس‌ها و تصاویر عارف در مطبوعات - در این فصل، تصاویر و عکس‌های عارف در مطبوعات در یک جا گرد آمده که بعضی از آن‌ها همچون چند نقاشی تازه‌یاب که در روزنامه ناهید به چاپ رسیده و یکی از آن‌ها به امضای رسام ارزشمندی است، برای علاقه‌مندان تازگی خواهد داشت.

در یک جمع‌بندی نهایی باید اذعان کرد که کتاب حاضر به دلیل ارائه اطلاعات و آگاهی‌های ارزشمند و منحصر به فرد، در تحقیق در احوال و آثار، تدوین کامل‌ترین زندگی‌نامه و تصحیح کامل‌ترین دیوان عارف تأثیر مهم و بسزایی خواهد داشت.

در خاتمه لازم به ذکر است فراهم آمدن این کتاب بدون دستیابی به مطبوعات قدیمی امکان‌پذیر نبود. بر همین اساس، از محبت و لطف صدیق مکرم و فرهیخته گرانقدر جناب آقای عنایت‌الله رحمانی مسئول محترم بخش روزنامه‌های مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی که با سعه صدر و بدون هیچ گونه منت، منابع مورد نیاز نگارنده را در اختیار قرار دادند و تصدیقات گاه و بیگاه نگارنده را تحمل کردند سپاسگزاری می‌نمایم.

علاوه بر این، مراتب تشکر خود را از سرکار خانم مهران آشوری مسئول محترم و فرهیخته بخش نشریات کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران و دوست گرانقدر جناب آقای رضا زارعی قدیم مسئول محترم و فرهیخته بخش نشریات کتابخانه مجلس که با گشادگی چهره و کرم عمیم تقاضای نگارنده را در تهیه تعدادی از روزنامه‌ها و مجلات مورد نیاز مورد اجابت قرار دادند اعلام می‌دارم.

همچنین از دوست فاضل گرانقدر، جناب آقای دکتر فرهاد دشتکی‌نیا که از روی لطف، سه شماره از روزنامه ملانصرالدین (اخبار شماره ۱۱۷، ۱۲۵ و ۱۲۹) را از مجموعه خود برای نگارنده ترجمه و ارسال کردند تشکر و قدردانی می‌کنم و برای تمام عزیزان که یاری‌رسان نگارنده بودند از خداوند متعال توفیق، تندرستی و شادمانی مسئلت دارم.

مهدی نورمحمدی

mehdi.nour.m@gmail.com